

УДК 94(477)

Олег Муравський
Інститут українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України,

НЕПРОСТІ ВІДНОСИНИ: УГКЦ ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано відносини Української Греко-Католицької Церкви та націоналістичних громадсько-політичних структур в історичній ретроспективі. Акцентовано увагу на значній консолідаційній ролі Церкви у міжвоєнний період ХХ ст., відзначено, що УГКЦ у цей час, з одного боку, не толерувала націоналістичну ідеологію, основна ідея якої зводилася до формули «нація понад усе», з іншого – у період бездержавності українського народу вона не засуджувала патріотичні почуття українців, які намагалися відновити Українську державність. Констатовано, що у радянський період унійна Церква стала однією з надійних опор опонентів Компартії України, а вихід УГКЦ з «катакомб» наприкінці 80-х років ХХ століття став одним із сегментів антикомуністичного руху, який призвів до руйнації комуністичного режиму. Доведено, що у сучасних геополітичних умовах духівництво УГКЦ нерідко критикує праворадикалів за націоналізм, який побудований на ксенофобських, расистських гаслах та немає нічого спільного з «християнським патріотизмом».

***Ключові слова:** УГКЦ, націоналізм, Українська держава, праворадикальний рух, націоналістична ідеологія.*

На тлі геополітичних викликів ХХІ століття, представники католицьких Церков України та Польщі у 2013 р. оприлюднили спільну декларацію, в якій засудили будь-які прояви крайнього націоналізму. «Такі ідеології [націоналізм, шовінізм, комунізм, нацизм – *авт.*] ніколи нічого конструктивного не привнесли у світову історію людства», – констатував Глава Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), Блаженніший Святослав [1]. Декларація хоча й дещо зняла напругу / конфронтацію у сучасних польсько-українських відносинах, однак породила нову хвилю суспільних дискусій, основне вістря якої зводиться до проблеми ставлення УГКЦ до «носіїв» націоналістичної ідеології.

Комплекс питань, пов'язаних із взаємовідносинами унійної Церкви з націоналістичним рухом в історичній ретроспективі у сучасній українській та іноземній історіографії розглядається здебільшого в контексті значно ширших тематичних ніш, що актуалізує тему розвідки. Основна мета статті – визначити особливості діалогу духовенства УГКЦ та націоналістичних структур упродовж ХХ – на початку ХХІ століть.

Доволі непрості відносини УГКЦ і націоналістів сягають корінням у міжвоєнний період ХХ ст. Саме у цей час Церква починає втрачати звичний для себе вплив на суспільно-культурні процеси у західноукраїнському регіоні. Натомість значного поширення набувають різноманітні громадсько-політичні рухи, серед яких, звісно, – націоналістичний. Парадокс ситуації полягав у тому, що, за влучним висловлюванням О. Турія, «своєю турботою

про виховання світської інтелігенції (зокрема, й у власних родинях) та справді подвижницькою працею серед народу..., священники... підштовхнули галицьке суспільство до вироблення нових політичних ідей та формування нових національно-політичних структур» [2].

Потрібно також зауважити, що у цей період (завдяки титанічним зусиллям та авторитету митрополита А. Шептицького), УГКЦ «стала широко розгалуженою та впливовою інституцією Галичини, яка хоч і втратила свою функцію головного індикатора національної ідентичності, все ж була важливим консолідаційним чинником і духовною опорою у змаганнях за українську державність» [2]. Щодо ставлення до націоналізму, то, з одного боку, Церква не могла схвалити ідеологію, яка ставила націю понад усе, однак, з іншого, зауважує А. Сороковський, вона й не могла засуджувати патріотизм тих, хто бажав створити незалежну соборну Українську державу [3].

Зрештою, саме завдяки вдало підібраній стратегії, яку обрав А. Шептицький, УГКЦ, констатує В. В'ятрович, стала справді національною Церквою, а «національний рух, у свою чергу, посилювався, і Церква стала йому потужною опорою» [4]. Подальші події засвідчили правильність подібних міркувань, адже після окупації Галичини радянськими військами саме духівництво греко-католицької Церкви поряд з представниками націоналістичного руху зазнало найбільших гонінь та переслідувань.

Радянізація Західної України, що розпочалася після вступу радянських військ в Галичину у 1939 р., ознаменувався масовими репресіями над національно-свідомими громадсько-політичними діячами, священнослужителями УГКЦ. Відмінність між першими та другими полягала в тому, що за «релігійні справи», де-факто, не ув'язнювали, а політична діяльність ставала підставою для звинувачень у «зраді Батьківщини». З цих причин, щоб заарештувати священника, йому інкримінували політичні «злочини», зокрема й членство в Організації Українських Націоналістів (ОУН).

С. Липовецький наводить промовистий факт: коли ув'язнили настоятельку монастиря студиток матір Йосифу (Олену Вітер), то від неї під тортурами вимагали зізнання того, що митрополит А. Шептицький був членом ОУН [5]. «І в 1946 році, і ще задовго до цього, УГКЦ знищували через те, що ця Церква була чітко національно орієнтована. Вона виконувала національну об'єднавчу функцію. Тому для того, щоб ослабити українців, на Заході України винищувалася УГКЦ. Її винищували за зв'язки з націоналістичним підпіллям, і зараз УГКЦ не раз дорікають те ж саме», – зазначає Т. Антошевський [6].

Інший, не менш красномовний приклад взаємопереплетення релігії та націоналізму у перші післявоєнні роки, – заява Г. Котельника, яку він підготував напередодні проведення Львівського псевдособору. Отець пише: «... Я був уніатом і загубив гідність пастиря. Я був націоналістом і загубив гідність людини. Але цього було замало. Націоналізм посиротив мене і мою

дружину – убив трьох наших синів...» [5]. Однак, незважаючи на негативне ставлення Г. Костельника до націоналістичних організацій, ОУН намагалася підтримувати з ним діалог, а також прагнуло деформувати його погляди щодо націоналізму. Напередодні проведення Львівського псевдособору (1946 р.) оунівці, за посередництвом о. Й. Кладочного, запропонували «викрасти» Г. Костельника й таємно / нелегально переправити його за кордон. Останній відмовився від цієї ідеї [5].

Львівський псевдособор закріпив за унійною Церквою тавро «фашистської», «націоналістичної», «зрадницької». До цього також долучилися радянські історики та пропагандисти. Проте й в умовах підпілля («катакомб») духівництво УГКЦ, у своїй переважній більшості, не тільки не відступило від ідеалів відновлення незалежної Української держави, але й в умовах послаблення карально-репресивної системи на зламі 80-х – 90-х рр. спільно з представниками найрадикальнішої частини суспільства, реалізували окреслений постулат у житті.

На завершальному етапі періоду перебудови в СРСР (1989–1991 рр.) унійна Церква стала однією з надійних опор націонал-демократів та опонентів Компартії Радянського Союзу / Компартії України (КПРС / КПУ). В очах комуністів, Комітет Захисту Української Католицької Церкви (УКЦ), який у цей же період відновив діяльність, – це «прикриття зятятого націоналіста Івана Гея, який... насправді намагається розчленувати СРСР і відірвати Україну» [7]. Можна погодитися із словами відомого дисидента, який небезпідставно відзначав, що «народ сприймав УГКЦ як Церкву національну, патріотичну і тягнувся до неї, а окупаційний режим вважав її націоналістичною і продовжував усіма засобами боротися з нею..., що ще більше притягувало до неї людей» [7]. Саме тому, сучасні історики констатують, що «вихід цієї Церкви [УГКЦ – авт.] з підпілля у кінці 80-х років став одним із потужних елементів ширшого національно-демократичного руху, який поставив крапку на існуванні радянської системи» [8].

Отже, сучасні українські вчені небезпідставно зауважують, що процес виходу Церкви з підпілля супроводжувався «розмовами про її зв'язок із націоналістичною ідеологією». З цих причин, «уже тоді духовенство намагалася уникнути нагнітання ситуації та політизації через тезу, що Церква – не націоналістична, а національна організація. Утім, відкидати наявність певних націоналістичних рис у діяльності УГКЦ, як і будь-якої іншої конфесії, апіорі не можна. Бо ж навіть твердження, що народ носій суверенітету, що присутнє у соціальній думці УГКЦ та інших церков, є наслідком процесів епохи націоналізму» [9, с. 231].

Детальне співставлення фактів у площині «УГКЦ – націоналізм» у сучасній Українській державі дозволяє виокремити принаймні два чинники, які впливають на ставлення унійної Церкви до націоналістичних структур: а) повернення на Батьківщину значної кількості еміграційного духівництва, зокрема кардиналів М.-І. Любачівського та Л. Гузара; б) радикалізація

націоналістичного руху в Україні під впливом антиукраїнської національної політики керівництва нашої держави, що проявлялося у задекларованій політиці багатовекторності, дискримінації української мови, здаванні національних інтересів України на користь «старшого брата» тощо.

В. Мороз зауважує, що еміграційне духовенство «за десятиліття перебування у діаспорі, в основному в англосаксонських країнах..., перейняло саме широке і водночас етично нейтральне розуміння націоналізму і почали його застосовувати в нових реаліях» [10]. Водночас, продовжує дослідник, УГКЦ розкритикувала радикальний націоналізм як такий, «що побудований на запереченні прав і автентичних ідеалів інших спільнот, далекий від християнського патріотизму, а також від здорового націоналізму, справжньої любові до батьківщини» [10]. Іншими словами, «якщо для націоналізму нація і держава виступають центральними цінностями та основою колективної солідарності, то Церква ставить на перше місце християнські ідеали і права людини» [10].

Подібні твердження знаходимо в Л. Гузара, який, зокрема, виступаючи на XIII науково-практичній конференції «Духовні цінності українського народу у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я» відзначив, що для суспільства важливо взяти до уваги Божу науку (йдеться не про встановлення теократичного урядування, а про розуміння релігійних елементів, заснованих на Святому Письмі) [11]. «Біблія вчить нас патріотизму. Націоналізм не може бути християнською чеснотою, бо він не є досконалим, робить людину дещо обмеженою, адже націоналіст любить лише своє. Проте патріотизм має бути притаманний християнину: він любить власну Батьківщину і водночас має відкрите серце до інших людей, готовий поважати їх гідність та права» [11], – резюмував архієпископ.

Потрібно зауважити, що згодом (у листопаді 2013 р.), колишній глава УГКЦ дещо трансформував свої висловлювання щодо націоналізму та його ролі у процесі українського державотворення. «Бути націоналістом – це добре. Багато народів земної кулі, незалежно від рівня своєї культури, пишаються своїм націоналізмом», – заявив він [12]. Окреслені висловлювання одного з найавторитетніших представників УГКЦ дозволили опонентам унійної Церкви поставити під сумнів щирість критичних висловлювань духівництва Церкви в адрес праворадикалів [12].

Додамо, що критики УГКЦ безпідставно лякають їх тим, що «такий «симбіоз» націоналізму та релігії призведе до того, що християнство у «патріотичних» Церквах буде заміщено «язичництвом у християнській обгортці» [12]. Їх аргументи доволі примітивні – націоналізм прагне до тотальної влади над переконаннями людини, тому його неможливо контролювати або тримати в рамках [12]. Більше того, представники УПЦ МП вважають, що не унійна Церква «використовує націоналістичні рухи» [12], а навпаки – націоналісти використовують їх у своїх інтересах. «І чим далі, тим більше уніати і розкольники грузнуть у політичному болоті і

політичному дискурсі, перетворюючись на ідеологічний придаток націоналістичних партій», – резюмують віряни УПЦ МП [12].

Ще далі «пішли» видання, підконтрольні новітнім псевдореспублікам («ДНР / ЛНР»). «УГКЦ є Церквою, яка проповідує національну ідею бандерівців, – читаємо на одному з інтернет-ресурсів самопроголошених республік. – Під час «Євромайдану» священники УГКЦ своїми промовами розпалювали в натовпі ниці націоналістичні інстинкти, закликаючи її йти на штурм урядових будівель. Зараз же вони пішли ще далі, перетворившись в координаторів поставок засобів захисту членам всіляких необандерівських формувань («Азов», «Донбас», Національна гвардія), які воюють проти мирного населення Південного Сходу» [13].

Який лейтмотив подібних висловлювань? Т. Антошевський зауважує, що «в очах Росії, чи це Царської, чи Радянської, чи теперішньої, Греко-Католицька Церква є носієм національної ідеї, Церква під національним гаслом. Тому вона сприймається Росією, як ворожа». З цих причин, на думку сучасних українських аналітиків, запобігти підпіллю УГКЦ в окупованому Криму чи в зоні АТО сьогодні практично неможливо [6]. Додамо, що подібна доля спіткала й Українську Православну Церкву Київського Патріархату (УПЦ КП).

Справді, віруючі УГКЦ доволі активно реагують на суспільно-політичні процеси у державі. Зокрема, згідно з даними Інституту соціології НАН України, у 2003 р. 84% греко-католиків цікавилися політикою. Проте, якщо у 2003 р. про підтримку лівих партій заявили 4% греко-католиків, то у цей же період прихильниками правих політичних сил були 41% вірних УГКЦ (у 2008 р. цей показник сягнув 52,1% [10]). «УГКЦ, завдяки збереженню власної обрядовості, здатна виступати саме як окрема Церква. Останнє дозволяє їй займати чітку національну позицію, хоча першоджерелом її є, вочевидь, не релігійні чинники, а традиційні політичні вподобання жителів Галичини, де греко-католики становлять більшість серед загалу віруючих, – констатують вчені [10].

Таким чином, упродовж ХХ – на початку ХХІ ст. між націоналістичними структурами та УГКЦ склалися доволі непрості відносини. Періоди співпраці і взаємодопомоги (у роки Другої світової війни, на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. тощо), змінювалися періодами напружених відносин, що пояснюється «намаганням церковного кліру відкинути ідею будівництва української нації на основі її етнічної чи релігійної виключності» [10]. Перспективний напрям подальших досліджень – міжконфесійні відносини в Україні в контексті сучасних екуменічних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Предстоятель УГКЦ засудив крайній націоналізм, шовінізм, комунізм і нацизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news>

2. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність в Галичині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History>
3. Сороковський А. УГКЦ міжвоєнного періоду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node>
4. Володимир В'ятрович: «Завдяки Шептицькому УГКЦ стала справді національною Церквою» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.ugcc.ua/interview>
5. Липовецький С. НКДБ, УГКЦ та націоналістичне підпілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua>
6. Куровець О. УГКЦ в Криму і на Донбасі: Піти, щоб залишитися [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgolos.com.ua/articles>
7. Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.khpg.org>
8. «Декомунізація» архівів про репресії проти УГКЦ незворотна» – В'ятрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society>
9. Мороз В. Ставлення до націоналізму у сучасній УГКЦ: теорія і практика утвердження еклезіологічної свідомості // Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії (спецвипуск). – Вінниця, 2013. – С. 229 – 253.
10. Мороз В. Специфіка української ідентичності та УГКЦ у сучасний період: спроба осмислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ktds.org.ua/news/publish>
11. Архієпископ УГКЦ Любомир (Гузар): «Націоналізм не може бути християнською чеснотою» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news
12. Галан С. Націоналізм – релігія, а Бандера – її пророк?! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uoj.org.ua/ua/publikatsii/tochka-zrenija>
13. УГКЦ, український націоналізм, війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravdoiskatel77.livejournal.com>

Oleg Muravskiy

**COMPLICATED RELATIONS: UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH AND
THE NATIONALIST MOVEMENT IN UKRAINE
OF 20TH – BEGINNING OF 21ST CENTURY**

The relations of the Ukrainian Greek Catholic Church and nationalist social and political structures have been analyzed in the historical retrospect. The attention to significant consolidation role of the Church in the interwar period of the 20th century was emphasized on, and it has been noted that at that time the Ukrainian Greek Catholic Church, on the one hand, did not tolerate the nationalist ideology, the basic idea thereof was in the formula 'nation above all' on the other - during the statelessness of the Ukrainian people it did not condemn the Ukrainians' patriotism, who tried to restore the Ukrainian statehood. It has been stated that during the Soviet period the Uniate Church became one of the reliable support of opponents of the Communist Party of Ukraine, and withdrawal of the Ukrainian Greek Catholic Church from 'catacombs' in the late 80s of the 20th century was one of the segments of the anti-communist movement that led to the destruction of the communist regime. It has been proved that under the modern geopolitical conditions the Ukrainian Greek Catholic Church often criticize the right-radicals for nationalism, which is built on the xenophobic, racist slogans and has nothing to do with 'Christian patriotism'.

Keywords: Church, nationalism, Ukrainian state, right radical movement, nationalist ideology, confrontation.